İKİ TARİHSEL "ESKİ" KAVRAM, BİR SOSYO-KÜLTÜREL "YENİ" KİMLİK: MÜBADELE NEDİR, MÜBADİLLER KİMLERDİR?

Tuncay Ercan SEPETCİOĞLU[*]

ÖZET

Eski Osmanlı toprakları, özellikle 19. yüzyıldan Cumhuriyet Dönemine değin, birçok nüfus hareketine ve göç çeşitlerine tanıklık etmiş, bunlardan biri olan Zorunlu Nüfus Mübadelesi ise modern Türkiye'nin toplum yapısını şekillendirmede büyük rol oynamıştır. 30 Ocak 1923 tarihinde, Lozan Görüşmeleri sürerken Türk ve Yunan temsilcilerince imzalanan bu Anlaşma, Türkiye ve Yunanistan'ın tarihleri boyunca çok kısa bir sürede maruz kaldıkları en büyük göç olayına sebebiyet vermiş ve bu karar uyarınca Türkiye ve Yunanistan'da doğup büyümüş yüz binlerce insan anayurtlarına veda etmiş, bu sayede de her iki ülke ulusal bazda daha fazla türdeş bir yapıya bürünmüştür. Mübadele göçmenlerinin yeni yerleşim yerlerine uyum süreci tamamlanmak üzere olmasına karşın, iki -tarihsel- kavram olarak Mübadele ve onun göçmenlerinin (mübadiller), düzgün ve net bir biçimde tanımlanmasına dair bir takım sorunlar bulunmaktadır. Mübadiller örneğin, kültür, etniklik, dil, günlük yaşam uygulamaları gibi konularda türdeş bir grup değillerdir. Bu makalede, "mübadele", "göçmen", "mülteci" ve "mübadil" kavramları irdelenmeye çalışılmış, "çok geç keşfedilen mübadil kimliği"ne dair değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, muhacir, mülteci, mübadil, kimlik

[*] Yrd.Doç.Dr. Tuncay Ercan SEPETCİOĞLU; *Adnan Menderes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi;* tesepetcioglu@adu.edu.tr

TWO HISTORICAL "OLD" CONCEPTS, A SOCIO-CULTURAL "NEW" IDENTITY: WHAT IS THE POPULATION EXCHANGE, WHO ARE THE "EXCHANGEEES"?

ABSTRACT

Especially from the 19th Century to the Republican period, ex-Ottoman territories have witnessed various population movements and kinds of migrations, one of which is the Obligatory Population Exchange that played an important role to shape the social structure in modern Turkey. This treaty signed on 30th January, 1923 by both Turkish and Greek delegations during the Lausanne Negotiations, is the greatest one as a kind of migration that Turkey and Greece have ever experienced just in a little time in history and due to this agreement, hundred thousands of people had to leave their country behind where they were born and grown up and thanks to it, both countries were more homogenized on a national basis. Even though the adaptation process of 1923 immigrants to their new environments is coming to an end, there are some problems in exact and proper identification of "the population exchange" and its immigrants that are "exchangees" as two -historical- concepts. For instance "exchangees" are not a homogenous group in terms of culture, ethnicity, linguistic, daily life, etc. In this study, the concepts of "population exchange", "immigrant", "refugee" and "exchangee" are trying to be explored, and "late-discovered exchangee identity" is evaluated.

Keywords: Population exchange, immigrant, refugee, exchangee, identity.

Türk Tarihinde Göç ve Göçmen Kavramlarına Genel Bir Bakış: Göç olayına dair tüm tanımlamalar, -genel olarak- yer değiştirmeye dayalı bir sosyal değişime odaklanmakta ve bu değişimi bir süreç olarak ele almaktadır (Özcan, 1998: 78; Özer, 2001: 11; Tekeli, 2006: 69; Şahin, 2008: 88). Temel manasıyla göç, şahısların ya da bir toplumun hayatlarının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere bütünüyle ya da geçici bir süre için bir iskân ünitesinden diğerine yerleşmek kaydıyla yaptığı coğrafi yer değiştirme hareketi olarak nitelenmektedir (Akkayan,

1979: 21). Nüfus hareketlerinin tanımları, göçün birçok farklı disiplinin çalışma sahasına dahil olduğundan dolayı birbirlerinden farklılıklar göstermektedir. Çünkü sebebinden sonucuna, gelinen yerden gidilen coğrafyaya, yeni gelen ile yerleşilen yerde zaten var olan toplulukların sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına, çatışmadan kaynaşmaya, siyasi yönünden hukuksal durumuna, psikolojik etkilerinden adaptasyon sürecine değin göçün kişiyi ve/veya topluluğu kısa ya da uzun vadeli etki alanına alıcı birçok boyutu bulunduğundan, göç ve göçmen kavramlarının tanımlanması, -olayı ele alan disiplinin de kıstasları ölçüsünde- çeşitlilik arz etmektedir. Göç ve göçmen kavramlarının tanımlanmasındaki bu çeşitliliğin ana sebebi, nüfus hareketlerinin çok boyutlu ve karmaşık yapısından kaynaklanmaktadır.

Günümüz Türkçesindeki *göçmen*, her türlü göç çeşidi sonucu yer değiştiren/değiştirmek durumunda kalan kişidir ki bu da son derece genel bir ifade olup göçün ve göçmenin mahiyetine dair bir mana taşımamaktadır. Uzun tarihi boyunca göçlere tanıklık etmiş Osmanlı literatürü ise göç ve göçmen kavramları üzerine hayli çeşitliliğe sahiptir ve bu kavramlara dair son derece büyük bir zenginliği gözler önüne sermektedir. İmparatorluğun genişlemesi ve yönetime dahil olan yeni topraklara yönelik devletin çok çeşitli iskân politikasından, dağılma sürecinde Kırım, Kafkasya ve Balkanlar'da toprak kaybeden Osmanlı'nın yaşadığı göç deneyimlerine dek, sebebi ve sonucu dolayısıyla birbirlerinden farklı nüfus hareketleri, Osmanlı Türkçesini derinden etkileyen Arap ve Fars dillerinin de yardımıyla, göç ve göçmen kavramlarındaki bu çeşitliliğe sebebiyet vermiştir.

Osmanlı, ülke sınırları dâhilindeki yer değiştirmeleri nitelerken, daha çok ekonomik, asayiş ve idari gerekçeleri ön plana çıkarmıştır. Örneğin, mevsimine bağlı olarak kışlak ve yayla arasında gelip gidenleri *konar-göçer* diye isimlendirirken, ekip biçmekte olduğu tarım arazisini terk ederek başka bir diyara gidene *çift bozan*, güvenlik sebebiyle kırsal kesimin topyekûn terk edilip ıssız bir alana yerleşimi de *kaçgun* olarak ifade etmektedir. Osmanlı ayrıca, kişilerin bir yerden belirlenmiş başka bir yere, onları cezalandırma amacıyla zorunlu ikametine *tagrib, tahliye, tenkil, tebid ve neyf* şekliyle tanımlamıştır (İpek, 2008: 157).

Yeni fethedilmiş bölgelerin nüfus yapısının değiştirilmesi ve daha çok da toprağın işlenip üretimin arttırılması amacıyla oraların iskâna açılması için gerçekleştirilen -belirli kurallar dâhilindeki- zorunlu göçü (Türkmen ve Yörük aşiretlerinin Balkanlar'a yerleştirilmesinde uygu-

landığı üzere) *sürgün* ve *şenlendirme* (Barkan, 1950: 546-547; Orhonlu, 1987: 30-31; Akçam, 1995: 64-70; Sarısır, 2006: 43-49); doğal afet, kuraklık ve kıtlık gibi sebeplerle yer değiştiren kişiyi/kitleleri *depremzede, kahzede, felaketzede* (İpek, 2008: 157-158); cephe gerisindeki bir topluluğun cephenin ve sınırın güvenliği amacıyla zorunlu göçe maruz bırakılması (Birinci Dünya Savaşı esnasında Ermenilere uygulandığı üzere) *tehcir* olarak adlandırmıştır (Sarınay, 2007: VI; Y.Halaçoğlu, 2004: 65-69). Fakat tüm bu göçe dair tanımlamaların ötesinde bir yeri olan ve özellikle de 19. yüzyıldan itibaren göçmenlere dair kayda alınan son dönem Osmanlı belgelerinde en sık kullanılan terim *muhacir*dir.

Arapça kökenli bir sözcük olan ve göç manasındaki *hicret*ten türeyen *muhacir*, günümüz Türkçesiyle *göçmen* olarak ifade edilse de *muhacir*, kişi ya da topluluğun geldiği yer, sayısı, niteliği ve dönmemek üzere yerleşmesi bakımından göçmen olarak adlandırılabilecek diğer kişi ya da kitlelerden farklılık göstermektedir. *Muhacir,* Osmanlı'nın dağılım süreciyle ilintili olup, daha çok Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan ya bir sıcak çatışma neticesinde ya oralarda kendisine yapılan baskılar dolayısıyla ya da bir İslam ülkesi olan Osmanlı'da yaşamayı tercih etme sebepleriyle gelen ve geldiği yere bir daha dönmeyip iskâna tabi tutulan, -soykütüksel manada- etnik kökeni (devletçe) mühim olmayan Müslüman göçmen kimseye verilen addır.

Tüm bu göçmene dair adlandırma dışında, bir başka göçmen tipi de vardır ki bunun Türk siyasi tarihinde yer almaya başlaması, günümüzden tam bir asır öncesine rastlamaktadır: *Mübadil*, Arapça "bedel" kelimesiyle yakın bağı olan *ve "değiş tokuş, trampa, bir şeyin başka bir şeyle değiştirilmesi"* anlamına gelen *mübadele* ve *"mübadele olunmuş, başkasının yerine getirilmiş, bir şeye bedel tutulmuş"* manasındadır (Devellioğlu, 1988: 835; Püsküllüoğlu, 2004: 949). Peki bir göç çeşidi olarak *mübadele*nin içeriği nedir; mübadele anlaşması örnekleri ne zaman ve hangi koşullarda Türk siyasi tarihine dâhil olmuştur? *Mübadele* ve *mübadil* kelimelerinin, uluslararası literatürde yeri nedir ve -mübadelenin direkt muhatabı olan- Yunanistan'da bu kavram hangi şekil(ler)de kendini göstermektedir?

Mübadele Nedir? Türkiye'de özellikle son yıllarda, popüler bir araştırma konusu olarak farklı bilim çevrelerince ve farklı açılardan incelemeye tabi tutulan *mübadele*, siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutları, neden ve sonuçlarıyla ele alınmış ve alınıyor olmasına karşın,

"zorunlu göç" kategorisinde incelenmesi gerekilen bir göç çeşidi olarak tanımlanmasında ciddi problemler yaşanmaktadır. Dolayısıyla *mübadele*nin tanımlanması ve tarihsel süreçte ne şekilde kayıtlara geçip örneklerinin sunulduğunun öncelikle ortaya konulması gerekmektedir.

İki ya da daha çok devlet arasında imzalanan bir protokol vasıtasıyla, hukuksal boyutu, coğrafyası, zaman aralığı, göç yolları ve araçları, taşınmazların durumu gibi meselelerin belirli esaslara oturtulmuş şekilde uygulandığı ve bunların (nüfusları değiş-tokuş edecek devletlerden oluşan) karma ve/veya uluslararası bir komisyon aracılığıyla yürütüldüğü ve/veya denetlendiği; göç ettirilecek nüfusun ırk, din, dil gibi bir takım niteliklerinin ve göç edilen yer(ler) ile iskân birimlerinin daha evvel tespit edildiği; hatta göçmenlerin iaşe, sağlık gibi ihtiyaçları için özel birimlerin kurulduğu, sistematik ve kurallar çerçevesinde hayata geçirilen zorunlu nüfus hareketine *mübadele* denir.

Mübadele ile ilk akla gelen 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi olsa dahi bu kavramın resmi belgelere girişi ve Türk tarihi açısından bu nüfus hareketinin ilk örneği 1923'ten öncedir ve Osmanlı Devleti ile Bulgar Krallığı arasında varılan anlaşma neticesinde uygulanmıştır. İkinci Balkan Savaşı sonrasında her iki devlet arasında imzalanan 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Anlaşmasına dâhil olan bir protokole ilk kez açık bir biçimde *mübadele* fikrini arz eden bir madde eklenmiş, buna göre de ortak sınırın 15 km. içersindeki bölgede bulunan Bulgar ve Müslüman ahalinin isteğe bağlı olarak mallarıyla birlikte değişimi söz konusu olmuştur (Önder, 1991: 213). Protokolün birinci, üçüncü ve dördüncü maddelerinde, hangi bölgelerdeki hangi nitelikteki nüfusun nereden nereye nakledilecekleri, gayrimenkul durumunun ne olacağı, hatta nakil araçlarının teminine dek kararlar sıralanmıştır (Sarısır, 2006/2: 57-58).[10] Türk ve Bulgarlardan oluşan Muhtelit (Karma) Komisyonun çalışmaları sonucunda ise, Osmanlı'nın Ekim 1914'te Birinci Dünya Savaşına girmesine dek 48 bin 570 Müslüman ve 46 bin 764 Bulgar müba-

10 Anlaşmada her ne kadar bölgesel sınırlılığa dair "15 km." ve göçe dair "gönüllülük" ifadeleri yer alıyorsa da İttihat ve Terakki hükümeti İstanbul'dan Edirne'ye dek olan bölgenin güvenliğini sağlamak ve burayı Türkleştirmek için tüm Doğu Trakya'daki tüm Bulgarları mübadeleye tabi tutmuştur (Dündar, 2008: 188-191).

dele edilmiştir (Ağanoğlu, 2001: 120-123; A.Halaçoğlu, 1995: 26-27; Cemal Paşa, 1996: 78; Önder, 1991: 208; Sarısır, 2006/2: 56-57).

Osmanlı siyasi tarihine giren *mübadele* teriminin ikincisi ise, Balkan Savaşları sonunda 14 Kasım 1913 tarihli Atina Anlaşması için yapılan toplantılarda ilk olarak dillendirilmesine karşın fikir bazında gündeme getirilmesi 20 Mayıs 1914 tarihinde Venizelos ile Osmanlı'nın Atina Konsolosu Galip Kemali Bey (Söylemezoğlu) arasındaki görüşmede gerçekleşmiştir. Yunanistan'ın Ege Adalarını ilhakının Osmanlı tarafından tanınmasına karşılık olarak, Trakya ve Batı Anadolu kıyılarındaki Ortodoks Rum nüfus ile -Yunanistan'ın Balkan Savaşlarında işgal ettiği- Makedonya ve Epir'deki Müslüman kitlelerin mübadelesini esas alacak bu değişimi gerçekleştirmek için iki devlet arasında bir karma komisyon kurulmuş ve hatta bu komisyon toplantılar bile yapmıştı. Fakat gerek Yunan kamuoyunun buna tepkisi gerekse Adaların ilhakının İttihatçılarca kabul edilmeyeceğinin anlaşılması ve Dünya Savaşının patlak vermesi bu mübadelenin gerçekleşmemesine neden olmuştur. Bu mübadele fikri uygulanmasa da yaklaşan savaş koşullarına hazırlık için ve "Balkanların başına geleni Anadolu'nun da yaşamaması" gerekçesi ile Batı Anadolu kıyılarında Rum tehciri gerçekleşmiştir (Ağanoğlu, 2001: 123-138; Dündar, 2008: 216-246).[11] Fakat biri uygulanan birisinin ise uygulanmasına ramak kalan bu iki mübadele örneği, (Büyük) Mübadele fikrinin özümsenmesine -kuşkusuz- zemin hazırlamıştır ve kapsamı ve etkisi nedeniyle 1923 Türk-Yunan Mübadelesi, *mübadele* kavramının asıl içini dolduran ve bu yüzden de ön plana çıkan bir mahiyet almıştır.

Nüfus Mübadelesi Anlaşması, Türkiye ve Yunanistan'daki azınlıkların durumunu yasal bir zemine oturtmak gibi bir işlevi de olan Lozan Barış Görüşmeleri esnasında ortaya konan ve 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan bir anlaşmadır. Birinci Dünya Savaşı ve akabinde Yakındoğu'da yaşanan çatışmalarda bir milyondan fazla insanın yurtlarından ayrılıp başka ülkelere kaçması, Balkan Savaşları dahil uzun bir süreçte nüfusun çok yoğun olarak yer değiştirmiş olması ve ekonomik durumun ciddi problemler içermesi, görüşmelerde acil çözüm bekleyen konulardandı (Ürer, 2003: 221-294). Bu yüzden Lozan'da ele alınan azınlıklar, göçmenler, savaşlar nedeniyle üretimin durması, ekonominin daha

[11] Rum nüfusun yoğun biçimde yaşadığı Ayvalık, bu tehcirden etkilenen yerleşim birimlerine örnek verilebilir (Bayraktar, 1991: 29-31).

da kötüye gitmesi gibi meselelerin büyük sorunlar içermesi ve çok taraflı oluşu, çözüm sürecinin uluslararası bir boyut kazanmasına sebep olmuş, bu yüzden de Dr. Fridtjof Nansen Milletler Cemiyeti tarafından nüfus üzerine görevlendirilmiş (Erdal; 2006: 60), Nansen de her iki ülkeye ziyaretlerde bulunarak çözüm yolları aramıştır. Savaş sonu yaşanan bu toplumsal karmaşaya dair tek çözüm olarak görülmese de şüphesiz ki en kolay çözüm olarak görülen mübadeleye dair Nansen'in ilk önerisi, bu nüfus değişiminin isteğe bağlı olmasını ve İstanbul Rumlarının buna dâhil edilmemesini içermekteydi. Ancak bu ilk öneri, Batı Trakya'da Müslümanların azınlık değil çoğunluk olduğu gerekçesiyle Türkiye tarafından reddedilirken, ülkesine yığılan göçmen nüfusunun bir an önce iskânını arzulayan Yunanistan da 350 bin Türkün bir an önce Anadolu'ya gönderilmesini istemiştir (Akgün, 1986: 248,257). Soruna bir an önce çözüm bulunmasını salık veren Nansen'in nihai önerisi 1 Aralık 1922 tarihinde Lozan'da okunmuş (Arı, 2000: 15-16; Erdal, 2006: 62) ve nihayetinde 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ve Yunanistan karşılıklı nüfus değişimi anlaşmasına varmışlardır.

Mübadele Anlaşmasının nedenine dair birçok siyasi tenkit yapılabilir; her iki devlet için daha homojen bir toplum yapılanması ve ulus-devlet politikaları çerçevesinde mübadele değerlendirilebilir. Ancak Büyük Mübadele nihayetinde farklı iki etnik/dinsel grubun, Mora isyanından başlamak üzere, neredeyse bir asırdır birlikte yaşama dair tecrübelerinin, iki ülkenin son sıcak çatışması nihayetinde geldiği son noktadır.[12] Her iki ülkenin bu zorunlu nüfus değişimini -boyutu düşünüldüğünde kolaylıkla- kabul etmesinin ardında, daha evvel bunun bu coğrafyada -küçük çaplı da olsa- başarıyla uygulanmasının haricinde siyasi, ekonomik ve toplumsal önemli sebepleri bulunmaktadır:

a) Siyasi Bir Argüman Aracı Olarak Nüfus: 1923 Mübadelesi bir nüfus politikasıdır ve bu politika, Lozan Görüşmeleriyle gündeme ilk kez gelmemiş daha evvelinde de bölgenin toplumsal yapısı bağlamında tartışılmış ve ele alınmıştır. 1829 Edirne Anlaşması ve akabinde imzala-

12 Burada her ne kadar "son nokta" ifadesi kullanılsa da Batı Trakya'daki Müslüman nüfusa yönelik -hala da devam eden- Yunan politikaları, Türkiye'deki Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül Olayları ile Kıbrıs'ta farklı tarihlerde yaşanan olaylar, iki toplumun birlikte yaşam sürecinin hiç de olumlu bir seyir izlemediğini göstermektedir.

nan 1830 Londra Protokolü ile bağımsızlığına kavuşan Yunanistan, Krallığın kuruluşunun ardından hızlı bir yayılım göstermiş ve özellikle de 20. yüzyıla girildiğinde sürekli toprak talebinde bulunan bir siyaset izlemiştir (Svoronos: 1988: 43-45; Hatipoğlu, 1988: 29-37; Hatipoğlu, 1997:3). Fakat yayılım gösterdiği ve göstermek istediği Teselya, Kuzey Epir, Makedonya, Trakya bölgeleri ve Ege Adalarının bir kısmındaki nüfusun yapısı Ortodoks ağırlıkta olmak bir yana, -özellikle Selanik, Manastır, Yanya Vilayetleri- ciddi derecede Müslüman varlığı içermekteydi (Karpat, 2003: 194, vb.; Sonyel, 1993: 260-261). Balkan Savaşları esnasında ve sonrasında ele geçirdiği topraklardaki Müslüman nüfusu eritme politikası uygulayan Yunanistan -Savaşların diğer galip tarafları gibi-, bu bölgelerin özellikle kırsalındaki Müslüman kitlenin kayda değer bir oranının Anadolu'ya göçmesine sebebiyet vermiştir (McCarthy, 1998: 148-173). Birinci Dünya Savaşı ardından ise, Batı Anadolu'ya dair taleplerini uluslararası boyutta dile getiren Yunanistan'ın buranın tarihsel açıdan Yunan medeniyetinin bir parçası olduğunun propagandası haricinde, Batı Anadolu'nun nüfus yapısının Ortodoks Rum çoğunlukta olduğu argümanını da kullandığı görülmüştür (Smith 2002: 48; Sepetcioğlu, 2006: 73-75). Nüfusun ve niteliğinin öneminin farkına varan Türk tarafının da Anadolu'daki azınlıklara dair bir nüfus politikası üretmesi ancak Balkan Savaşlarını takip eden zaman diliminde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla dilsel, kültürel gibi diğer tüm özellikleri hariç tutularak, sadece dinsel çerçevede değerlendirilen nüfus, Büyük Mübadeleye dek bu coğrafyada sürekli olarak Türk ve Yunan taraflarının siyasi amaçlarına yönelik bir araç olarak kullanılmıştır.

b) Birlikte Yaşam Tecrübesi: Türklerin Anadolu ve Rumeli'ye geçişlerinden itibaren, Müslüman ve Ortodoks unsurların göreceli olarak ve Osmanlı'nın çağdaşı toplumsal yapılanmalarla karşılaştırıldığında, uyumlu bir birlikteliklerinden 19. yüzyılın başına dek söz edilebilir. Ancak bu uyum yerini, Mora isyanından başlamak üzere, Yunanistan'ın yayılım sahasındaki her bir bölgede tek tek ve sıra sıra iki farklı dine mensup kitlelerin birlikte yaşamasına imkan tanımayacak şekilde çatışmalara bırakmış ve ardından da kitlesel göçlere dönüşmüştür (BOA.HAT.39905 : 913; HAT.531 : 26191; C.DH.64 : 3183). *"Yunanistan'ın bünyesine kattığı topraklardaki Müslüman unsurlara karşı uyguladığı* (bu) *baskı, Ortodoks mezhebine dayalı bir toplum yaratma çabasında olduğunun da bir göstergesidir"* (Sepetcioğlu, 2008: 142).

c) Bununla birlikte, Lozan öncesinde Anadolu'da Türk ve Rumların birlikte yaşadığı hemen tüm alanlar (bunun istisnası "Karamanlı Rumlar" da denilen Ortodoks kitlenin var olduğu İç Anadolu ile Rum nüfusun az sayıda bulunduğu Sivas gibi Doğu Anadolu vilayetlerdir) yoğun bir etnik/dinsel çatışma sahasına dönüşmüştü. Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu yerli Rumlarının takındıkları tutum ve Yunan ordusu ile -bir kısmının ve zaman zaman- işbirlikleri (Gökbel, 1964: 224, vb.; Turan, 1999: 73-179, vb.; Çakmak, 2007: 185-216) ve Karadeniz Bölgesi gibi Yunan işgaline uğramamış yerlerdeki Rum çetelerinin faaliyetleri (Güner, 2006: 143-147), Anadolu Türk halkında ve Milli Mücadeleyi yöneten Ankara'nın nezdinde, azınlık Rumlara karşı bir güvensizliğin belirmesinde etkili olmuştur. Bu güvensizlik, yüzyıllarca süren birlikte yaşam tecrübesinin olumlu etkilerini de baltalamıştır. Kaldı ki Afyon'da Büyük Taarruz sonrası, Anadolu'yu terk eden Yunan işgal kuvvetleriyle birlikte, bir kısmı Yunan işgaline ve/veya Rum çete faaliyetlerine ciddi destek veren yerli Rumların da çok büyük bir oranı Anadolu'dan göç etmiş -ki bu göç, insanlık adına büyük bir trajediyi de barındırır- ve bunlar Ege Adaları başta olmak üzere Yunanistan'a sığınmışlardı. Anadolu'dan kaçan bu nüfusun geri dönmesinin daha büyük problemlere yol açabileceği ve bunların yeni kurulan Cumhuriyet'in birer "sadık vatandaşı" olup olamayacakları sorgulanmaktaydı. Dolayısıyla iki toplum arasında oluşan karşılıklı nefret ve güven yoksunluğu, mübadele fikrinin kolaylıkla destek bulmasına katkı sağlamıştır. Mübadele Anlaşması aynı zamanda, işte bu yüzden, uzun savaşlar ardından ulusal ve uluslararası boyutta siyasi, ekonomik, toplumsal açıdan birçok problemle yüz yüze kalan ve yakın gelecekte de kalması muhtemel olan iki devletin, içlerinde muhafaza ettikleri "potansiyel risk taşıyan" nüfustan kurtulmasıdır.

d) Ulus-devlet İnşası: "Milliyetçilik çağı" olarak da adlandırılan 19. yüzyılda ortaya çıkan, Balkan Savaşları ile çatışma ortamı ve etnik temizlik bağlamında zirve noktasına ulaşan, I. Dünya Savaşı sonrasında ise son şekillendirilmesi verilmeye çabalanan uluslaşma sürecinin, Balkan ve Anadolu coğrafyasında siyasal ve toplumsal boyutuyla dönemine damgasını vurduğu söylenebilir. Bu ulusçuluk kavramının temellendirildiği nokta ise etniklik ve din ayrımıdır (Tekeli, 1990: 54). Yeni kurulan ulus-devletler, mümkün olduğunca benzer özellikler taşıyan, dinsel, dilsel ya da kültürel nedenlerden ötürü "iç"te çatışmaya mahal verme-

yecek toplum kurgusu peşine düşüp "kendilerinden olmayan"lara karşı düşmanca tavır sergilemişlerdir. Bu durum bölge ülkelerinin tamamı için öylesine geçerlidir ki hatta bu dönemde insanların *"birbiriyle çarpışarak hem kendilerini hem diğerlerini tanımlayan milliyetçiliklerin yarattığı 'düşman'laştırma ve 'şeytan'laştırma operasyonlarına kapılmaması neredeyse imkânsız hale gelmiştir"* (Berktay, 2005: 19).

Çok kültürlü bir yapıda olan Osmanlı'nın son yüzyılında yaşadığı toplumsal bunalım, milliyetçilik akımları, parçalanma, etnik ayrım ve temizlik ile azınlıkların sürekli sebep olduğu sorunlar ve Kurtuluş Savaşı boyunca Anadolu'nun Rum ve Ermeni toplumlarının işgallere verdikleri destek, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin de çokkültürlü, çok dinli, çok dilli yapılanmadan kaçınmasına yol açmış ve mübadele bu yüzden geniş çevrelerce kabul görmüştür (Sepetcioğlu, 2008: 144). Dolayısıyla mübadele, ulus-devlet ve çokkültürlülük ekseninde ele alınması gerekilen bir meseledir ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet yapılanması ve kuruluşunun ilk yıllarındaki azınlıklara yönelik politikaları, ancak mübadelenin derinlemesine irdelenmesiyle açıklanabilir.

Mübadele Anlaşması aynı zamanda, her iki ülkede geride kalan azınlıkların hukuki durumlarının yasal zemininin hazırlayıcısı da olmuştur. Yalnız, geride kalan azınlık nüfus, artık uluslararası bir mesele yaratmayacak denli azaltılmış oldu. Bu yüzden mübadele, yeni Türk devletinin dış politikasında önemli bir değişikliğe gitmesine olanak vermiş, artık azınlıklar sorunu eski etkisini yitirmiştir (Arı, 2000:1). Ancak, Nüfus Mübadelesi ile Türk ve Yunan halkları arasındaki husumetin son bulacağı öngörülmesine karşın, *"Türk-Yunan ilişkilerinin 20. yüzyıl içindeki serencamını bilenler için nüfus mübadelesinin iki devlet arasındaki barışa katkıda bulunduğunu iddia etmek hayli zordur"* (Aktar, 2005/1: 152).

Uluslararası Bir Terminoloji Sorunu Olarak *Mübadil* Kavramı: Türkiye'de gerek bilim çevrelerinde gerekse geniş halk kitlelerince, Mübadele Anlaşması çerçevesinde zorunlu olarak Türkiye'ye gelen veyahut Türkiye'den Yunanistan'a giden göçmenler için günümüzde daha yaygın olarak ve çok daha kabul edilen bir biçimde *mübadil* ifadesi kullanılmaktadır. *Mübadil* aynı zamanda, Zorunlu Nüfus Mübadelesinin göçmenlerini "mübadele olunmuş, başkasının yerine getirilmiş, bir şeye bedel tutulmuş" şeklinde açıklayan ve bu kitleyi son derece yalın ve net biçimde anlatan, bu yüzden de Anlaşmanın "çift yönlülüğünü" vurgu-

laması bakımından diğer tüm göçmenlere dair tanımlardan farklılaşan, özgün bir kavramdır. Bu yüzden *mübadil*, mübadelenin "insani" boyutunu ön plana çıkarması ve "değiş tokuş edilenin" -dinsel inanış çerçevesinde çizilen sınırlılıkla- "insan" olduğunun altını çizmesi bakımından göçmenliğin siyasal ve ekonomik boyutuna gönderme yapan diğer tüm terimlerden ayrımlaşır.

Buna karşın, Nüfus Mübadelesinden etkilenen göçmenin kavramsal olarak nitelendirilmesine dair hem ulusal hem de uluslararası boyutta bir karmaşa, bir belirsizlik mevcuttur:

Öncelikle üzerinde durulması gerekilen husus, "mübadeleden etkilenen nüfusu niteleyen *mübadil* isminin" sadece Türkçede kullanılan ve uluslararası bilim çevrelerinde (ve bu çevrelerde kullanılan dillerde) karşılığı bulunmayan birer sözcük ve göçmen tanımlaması olduğudur. Daha açık ifade edilirse *mübadil*, uluslararası göç terminolojisinde yer almayan bir kelimedir ve Türkçeye mahsustur. Ancak, bir terim olarak *mübadil*in, Türk kaynaklarında hep var olmasına ve mübadilleri diğer göçmen kitlelerden ayıran bir husus olarak varlığının bilinmesine karşın Türkçe için geniş çevrelerce kullanımı açısından yeni bir terminoloji olduğunu da belirtmek gerekir. Çünkü mübadillerin Türkiye'ye geldikleri yıllardan mübadelenin geniş kitlelerce bir ilgi alanı olduğu -neredeyse- 1990'lara değin, mübadiller için resmi kaynaklarda "muhacir" ifadesi de kullanılmıştır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin mübadele ile gelen göçmenleri, önceki ya da sonraki göçmenlerden resmi kaynaklarda keskin bir biçimde ayırması söz konusu değildir. Cumhuriyet Arşivindeki birçok belgede ve hatta TBMM görüşme tutanaklarında mübadiller için "muhacir" (ve daha çok halk arasında bu kelimeden türetilmiş "macur/macır") tanımlamasının sıklıkla yapıldığı görülmektedir.[13] 19. yüzyılın başından beri (hatta 1699'da gerçekleşen ve ilk ciddi

13 TBMM Zabıt Cerideleri̇nden anlaşılacağı üzere, vekillerin sözlü ifadelerinde ve göçmenlere devletin uygulamalarına dair kayıtlarda mübadiller için çok defa "muhacir" ifadesi kullanılmıştır. Örneğin Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey, "Hatay Dörtyol'da 60 kişilik Giritli bir muhacir kafilesiyle karşılaştığını" belirtmektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1924: 99) Keza, Cumhuriyet Arşivindeki birçok belgede de bu ifadeler mevcuttur. Kezâ, basında da mübadiller için çoğu kez "muhacir" ifadesi yer almıştır. Örneğin, Samsun'daki mübadillerin durumuna dair bir haber yapan 14 Eylül 1924 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, *"Muhacirler Ölüyor"* başlığını atmıştı (Arı, 2000: 151).

toprak kaybı olarak nitelenen Macaristan'ın kaybını takip eden göç sürecini göz önüne alırsak 18. yüzyılın başından bu yana) göç ve göçmen sorunu ile mücadele eden bir coğrafyadaki -devlet yetkilisi olsun ya da olmasın- kimselerin, bunları ifade ederken kalıplaşmış ve genel bir biçimde "muhacir" ifadesini kullanması anlaşılır bir durum arz etmekle birlikte, Anlaşmanın 3. maddesinde belirtildiği üzere, mübadelenin Balkan Savaşlarında Yunanistan'a bırakılan bölgeden Ekim 1912 sonrası göçen/göçmek zorunda bırakılan Müslümanları da içermesinden[14] ve Balkan Savaşı göçmenlerine de "muhacir" denmesi dolayı, *muhacir/mübadil* ayrımının yapılamadığı anlaşılmaktadır. Ancak, mübadelenin -kapsamı, önemi ve etkisi bakımından hayli geç bir tarih olmasına karşın- 1990'lardan itibaren özellikle sosyal bilimlerde giderek artan bir ilgiye maruz kalması ve mübadeleye dair yayın ve tartışmaların hız kazanması dolayısıyla son yıllardaki çalışmalarda *muhacir/mübadil* ayrımının kavramsal olarak net bir biçimde ortaya konulduğuna tanık olunmaktadır.

Buna karşın "suyun öte yanında", mübadeleye dair kullanılan terminoloji, Türkiye'den farklılık içermektedir. Türkçedeki *mübadil*, anlaşma çerçevesinde Türkiye'ye gelmiş ve "eski vatan" ile siyaseten bağlarını koparmış ve oralarda "hak iddia eden" bir duruş sergilemezken, aynı süreçte -en azından bir kısmı için neredeyse- aynı koşullar altında Anadolu'dan Yunanistan'a giden göçmenler için Yunanistan'da *mülteci* terimi kullanılmakta ve bu terim kendisini uluslararası camiadaki karşılığını *refugee* kelimesinde bulmaktadır. *Mülteci*, iltica (sığınma, barınma) eden, yabancı diyardan gelip sığınan manasındadır (Devellioğlu, 1988:514-861) ve bu coğrafya özelinde, özellikle de Balkanlar'da ulusal devletlerin kuruluşu aşamasında etnik arıtıma kadar giden süreçle birlikte, kişilerin ellerindeki malların alınıp açık şiddete maruz kalıp doğup büyüdükleri topraklardan koparılmaları eylemlerinden etkilenen kimse(ler) için *mülteci (refugee)* terimi uygundur (Arı, 2008/1: 48). Ancak *mülteci*, Mübadele Anlaşması uyarınca genel çerçevesi belirlenmiş göçmen kitlesini tasvir etmekte yetersizdir; hatta onlar için bu ifade hatalar-

---

14 Mübadelenin 3. maddesinde, karşılıklı olarak Rum ve Türk nüfusu mübadele edilecek olan toprakları 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanların, mübadele kapsamına girecek olması öngörülmüştür (Belli, 2006: 108).

la doludur. Çünkü "tek yönlü bir zorunlu göçle gelen"i temsil eden *mülteci*, *mübadil*e göre birçok haktan yoksun olarak göç yoluna düşmüştür ve hukuksal statüsü önceden belirlenmiş olan *mübadil*in aksine, onun statüsü yeni yerleşim biriminde sonradan belirlenecektir. Fakat buna rağmen, Yunanistan'a mübadele sürecinde gelen kitleler, Yunanistan'ın resmi bakış açısıyla ve uluslararası bilimsel çevrelerce *mülteci*dir. Yunan toplumu da bunu bu şekilde kabul eder. Dolayısıyla, aynı resmi statüdeki göçmen kitlelerin her iki ülkede farklı göç biçimiyle ifade edildiği görülmektedir.

Mübadeleyi karşılaştırmalı ele alan hemen tüm eserlerde, Yunanistan'daki göçmenlerin Türkiye'deki benzerlerinden çok daha fazla derecede eski vatanlarına düşkün oldukları ve belleklerindeki Anadolu'nun, kuşaklar geçmiş olmasına karşın hala tazeliğini koruduğu ancak aynı durumun Türkiye'deki göçmenlerde bu denli yoğun yaşanmadığını vurgulanmaktadır. Ortodoks göçmenlerin Müslüman kaderdaşlarına göre çok daha "müşkül" durumda kaldıklarının, Yunanistan'a gidenin Anadolu'ya gelene oranla çok daha kalabalık olduğunun, Anadolu'nun göçmenlere sunduğu olanakların çok daha iyi seviyede olduğunun bunda elbette payı olması yanı sıra, birer devlet politikası olarak ve bunun bilim çevrelerince kabul edilmesi nihayetinde, mübadelenin iki ülkede birbirlerinden çok farklı bir biçimde sunuluyor olmasından da kaynaklanmaktadır. Kuşkusuz Yunanistan'daki bu terminolojinin altında yatan ana sebebin siyasi bir takım göndermeleri olduğu, iltica eden *mülteci*nin kendi anavatanından zorla kopartılarak "dışarıya atılması" vurgulanıp, "eski vatan"dan bağların kesilmemesi ve politik manada o eski topraklarda hak iddiası göndermesi olmakla birlikte, *mübadil*de böylesine bir "hak iddianın" söz konusu olmadığı da açıktır.

Bununla birlikte, Yunanistan'ın bu nüfus hareketine çok daha bilimsel esaslarla yaklaşıp, göçmen dernekleri, sivil toplum örgütleri gibi bir takım kurumlar vasıtasıyla Türkiye'den çok daha evvel meselenin önemi çerçevesinde çalışmalar yaptığını da belirtmek gerekir. Bu bağlamda Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin,[15] birinci kuşak göçmenler

15 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Mübadeleden sekiz yıl sonra müzikolog Melpo Logotheti-Merlier tarafından, Küçük Asya (Anadolu) mültecilerinin kültürel mirasını korumanın ulus ve bilim açısından büyük önem taşıdığı fark edilerek, Yunanistan'da kurulmuştur. Kırk yıl içinde, tüm Yunanistan'daki

henüz büyük oranda hayattayken ve yaşananlar belleklerde tazeyken 1930-1970 yılları arasında topladığı verilerin önemine dikkat çekmek de gereklidir (Balta-Millas, 1996: 270-271). Yunanistan'ın bu erken ve bilimsel yaklaşımı, bu nüfus hareketini adlandırmalarında ve ülke olarak bakış açılarını yansıtmakta kendilerine avantaj yaratmış, göçmenlerin Türkiye boyutunun Yunan çevrelerince ve uluslararası boyutta bilinmemesine (ve bazen de önemsenmemesine) sebebiyet vermiştir. Yunanistan'daki mübadillerin (Yunan bakış açısıyla mültecilerin) bu nüfus hareketinin tek etkilenen taraf olduğu -istemli ya da istemsiz- bu şekilde ortaya konmuş olmasına karşın, Anadolu'ya giden nüfusun da varlığı Yunanistan'daki son bilimsel çalışmalarda görüleceği üzere yeni yeni "keşfedilmiş", Türk göçmenlerin özellikle son yıllarda sıklıkla (ve hatta bir takım derneklerin düzenli olarak) ata yurtlarına yaptıkları ziyaret vasıtasıyla da Yunan toplumu -yavaş yavaş da olsa- bu nüfus hareketinin "bir diğer yanın da olduğu"nu anlamaya başlamıştır.

Uluslararası terminolojide *mübadele* ve *mübadil* kavramlarının değerlendirilmesi ve algılanması ise Türkiye ve Yunanistan'ın bakış açılarından farklılıklar içermektedir. Örneğin, "Zorunlu Nüfus Mübadelesi" kendisini Fransızcada "Échange Obligatorie", İngilizcede ise "Obligatory Population Exchange" tamlamasıyla yer bulurken, belirli bir paralelik taşımaktadır; ancak bu anlaşmadan etkilenen nüfus, Fransızca *émigrant*, İngilizce *emigrant* ifadesi ile tanımlanmaktadır ve bundan anlaşılacağı üzere, mübadillerin uluslararası terminolojideki adları "göçmen" manasındaki "emigrant"tır ve bu kelimenin karşılığı (iç ya da dış göç sonucu, zorunlu ya da gönüllü olarak fark etmeksizin yer

mültecilerin yerleşim bölgelerinde incelemeler yapan araştırmacılar, sözlü tarihin toplam 145 bin sayfalık en büyük arşivini oluşturmuşlardır. Merkez, mültecilere ait 2163 yerleşim alanı tespit etmiş, bunlardan 51 bin 51 bilgi kaynağı esas alarak 1355 tanesinin araştırmasını yapmıştır. Bu yerleşim alanlarının çoğu başka kaynaklarda geçmemektedir (Aladağ, 1995: 95). Merkez, müzikten lehçelere, halkbilimine, cemaat tarihine, coğrafyaya, etnografyaya, dine, ekonomik hayata, kültürel çevreye, kısacası Ortodoks göçmen nüfusun atalarının topraklarından Yunanistan'a getirmiş olduğu bütün bir kültür mirasını içerir (Kitromilides, 2005: 27-37). Özellikle son iki yüz yıllık tarihi sürekli göçlere tanıklık etmiş olan Türkiye'de böylesine bir merkezin bulunmaması büyük bir kayıptır. Günümüzde ulusal ve yerel bir takım kuruluşların araştırmaları ve destekleriyle sözlü tarih çalışmaları yürütülmektedir.

değiştiren) tüm göçmen nüfustur.[16] Bunun ana sebebi, dünya göç tarihinde bu şekilde gerçekleşen bir nüfus hareketinin son derece az örneklerinin sergilenmesi,[17] mübadelenin uluslararası bilim çevrelerince her iki ülkedeki boyutuyla bilimsel yöntemlerle yeterince ele alınmaması ve bu göçün "çift yönlülüğünün" yeterince algılanamamasıdır.

Uluslararası literatürde *mübadil* ifadesinin direkt karşılığının bulunmaması, bu alanda çalışanlar için -özellikle Türkiye'de- bir çeviri problemini de beraberinde getirmektedir. Çoğu araştırmacı göçmen manasındaki son derece genel bir kavram olan "emigrant" ya da "immigrant" kimileri ise "mülteci" manasındaki "refugee" kelimelerini kullanmakta, bu da mübadele göçmenlerinin özel durumlarını tanımlamaya yetmemektedir. Bu yüzden birçok boyutuyla ama en başta oluşumu açısından diğer göç biçimlerinden farklı olan mübadelenin ve göçmenlerinin Türkiye'de olduğu gibi uluslararası camiada da farklı ve bağımsız bir kavram ile ifade edilmesi gerekmektedir. Halen İngilizcede -Türkçede de olduğu gibi- iktisadi bir terim olarak kullanılagelen "exchangee" kelimesinin *mübadil*in karşılığı olarak kullanılmasının bilim çevrelerince kabulünün sağlanması, bu karışıklığa çözüm olabilir.

Türkiye'de Mübadiller Kimlerdir? Hukuksal yönüyle "mübadil", Lozan Görüşmeleri esnasında 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye adına M. İsmet, Dr. Rıza Nur ve Hasan Beylerin Yunanistan adına ise E.K. Veniselos, D. Caclamanos'un imzaladıkları; bir nüshasının Yunan Hükümetine, birinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine, bir diğeri-

---

16 Örneğin Anlaşmanın 1. maddesinde Mübadele için *échange obligatorie*; 3. maddesinde 'göçmenler' için ise *émigrant* terimi kullanılmıştır (Aydın, 1998: 64-65).

17 Dünya siyasi ve toplumsal tarihinde 1923 Türk-Yunan Mübadelesinin benzerine nadir rastlanmaktadır. 1937 yılında İngiltere, Filistin üzerindeki mandasından sonra bölgeyi şekillendirmek için Arap-Yahudi mübadelesini savunmuştur (Clark, 2008: XV; Arslan: 2013: 74). II. Dünya Savaşı sonrasında Hindistan ve Pakistan'ın ayrılması esnasındaki gayr-i resmi mübadele, hemen Savaş sonrası Alman-Polonyalı zorunlu göçü, Kıbrıs'ın 1970 sonrası Kuzey ve Güney kesimleri arasında yapılan "de facto" mübadele bunlara örnek olarak sunulabilir. Hindistan ve Pakistan arasında 50 milyona yakın insan göçe zorlanırken, Kıbrıs'ta her iki taraftan toplam nüfusun %30'una tekabül edecek 400 bin kadar kişi göçten etkilenmiştir. Almanya konusunda ise sağlıklı veriler bulunmazken, bu konu hala üniversite çevrelerinde tartışılan bir meseledir. Kezâ, 1944 Polonya-Sovyetler Birliği ve 1946 Çekoslovakya-Macaristan nüfus mübadeleleri, Türk-Yunan modeli örnek alınarak hayata geçirilmiştir (Yıldırım: 2006: 13).

nin ise Türkiye ile yapılmış Barış Antlaşmasını imzalayan devletlere yollayacak olan Fransa Cumhuriyeti Hükümetine teslim edilen, 19 maddeden oluşan bir anlaşma çerçevesinde sınırlılıkları belirtilmiş olarak Yunanistan'ın Batı Trakya haricinde kalan bölgelerinden gelen göçmenlerdir. Anlaşma kapsamında "mübadil" sayılan ve mübadelenin göçmene sağladığı olanaklardan yararlanma hakkına sahip kişiler, -3. maddede belirtildiği üzere- 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan bütün gerçek ya da tüzel kimselerdir. Dolayısıyla sırf Cumhuriyet döneminde ve Anlaşma sonrası Anadolu'ya gelen Yunanistan göçmenlerini kapsamaz; Balkan Savaşları sonrasında gelenleri de içerir (Meray, 1973: 89-95; Aydın, 1998: 64-71; Belli, 2006: 108-112). Fakat mübadilleri, -ulusal ya da uluslararası- bir resmi evrakın çizdiği boyutlarla ele almak doğru olmaz. Çünkü mübadilleri göçün şekli açısından diğer göçmen kitlelerden ayıran bir takım unsurların bulunması haricinde, sosyo-kültürel ve ekonomik bakımdan farklılıklarını gözetmeksizin bir bütün olarak değerlendirmek doğru olmaz.

Mübadele Anlaşmasının 1. maddesinde, "Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarına yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının zorunlu mübadelesini" öngörmektedir (Aydın, 1998: 64). Bu maddeden anlaşılacağı üzere, mübadele kapsamına giren ile girmeyen arasındaki ayrımın ana kriteri, ne ırk ne de dil olup sadece dindir (Belli, 2006: 28-29). Tek bir kriterin ele alınmasıyla hayata geçirilen bir uygulamanın, ayrıntılarıyla irdelenmesini sağlayacak başka birçok unsurunun da bulunması doğaldır ve bu yüzden Yunanistan'dan bu anlaşma çerçevesinde gelenlere "mübadil" dense bile, bu göçmenlerin sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan homojen bir görünüm sergilediklerini iddia etmek mümkün değildir.

Yunanistan'dan gelen mübadiller, ülkenin çok farklı kesimlerinden göç yollarına düşmüşlerdi. 19. yüzyıl Osmanlı idari taksimatına göre Selanik Vilayeti başta olmak üzere, Manastır Vilayetinin Balkan Savaşları sonunda Yunan tarafında kalan kesiminden, Yanya, Girit ve Cezayir-i Bahr-i Sefid (Sakız, Limni, Midilli ve -Uşi Anlaşmasıyla İtalya'ya bırakılan Rodos ve Oniki Ada hariç- diğer Ege Adaları) Vilayetlerinden mübadiller Türkiye'ye gelmişlerdir. Aynı zamanda çok daha öncesinde Yunan Krallığına dâhil olan Teselya, Eğriboz Adası gibi yerlerden de gelenler olmuştur. Kiminin ada olduğu, kiminde karasal ikli-

min görülüğü, kiminin etnik olarak karışık bir yapıda bulunduğu bu kadar farklı coğrafyadan gelen kitlelerin ortak yönleri kadar farklı yönlerinin de bulunması -hele ki Balkanlar için- doğaldır. En göze çarpan ortak payda İslam dinine mensubiyet olmakla birlikte -ki bunda da mezhepsel bir ayrım söz konusudur ve gelenlerin çoğunluğu Sünni olmakla birlikte bir kısmı da Alevi/Bektaşi'dir-, bu göçmenler arasında dilsel (ve soykütüksel manada etnik), üretim modelleri ve yaşam biçimleri açısından ciddi ayrım mevcuttur.

Türkiye'ye gelen mübadillerin yüksek oranının Türkçe konuşan kimselerden oluştuğu muhakkaktır; bunlar daha çok -Türkçenin anadil olarak yoğun biçimde kullanıldığı ve yerleşim yerlerinin diğer azınlıklarla ortaklaşa paylaşılmadığı- Selanik ile çevresinden ve diğer bölgelerin özellikle büyük yerleşim merkezlerinden gelenlerdir. Ancak Türkçe dışında Rumca, Makedonca, Pomakça, Arnavutça, Vlahça (Ulahça) gibi farklı dilleri konuşan kitleler de mübadele sonucu Anadolu'ya iskân edilmişlerdir.[18]

Rumca anadil olarak üç ayrı bölgeden gelen mübadil grubunca konuşulmaktaydı: Girit, diğer Ege Adaları ile Yanya ve Grebene-Nasliç yöreleri. Fakat bu üç grup arasında diyalekt ve sözcükler bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin -konuşanların- "Kritikos/Kritika" ya da sadece "Giritçe/Giritlice" olarak adlandırdıkları Girit Rumcası, içinde antik Yunancadan ve Latinceden birçok kelime barındırmasıyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Ege Adalarından, Yanya'dan ve Grebene-Nasliç yörelerinden gelenler, günümüz modern Yunancasına çok yakın bir dil kullanmakla birlikte, Grebene-Nasliç'in (ve az sayıda da Kozani'nin) özellikle kırsal kısımlarından gelenler, konuştukları dile (Türkiye'de) "memleketli/bizim oralı/hemşeri" manasına gelen "Patriyotça" demektedirler. Girit mübadilleri, Adana'dan başlamak üzere Bursa'ya değin kıyı kesimlere iskân edilirken çok büyük bir parçalanmaya ve dağılıma maruz kalmışlar, fakat en yoğun olarak Mersin, Antalya, İzmir, Bursa (Mudanya) ve Balıkesir (özellikle de Ayvalık ve çevresi) illerine iskân

18 Mübadele ile birlikte, anadili Türkçe olan Ortodoks kitlelerin de Yunanistan'a yerleştiği bilinmesine karşın, Türkiye'ye gelen mübadillerin farklı dil ailelerine mensup lisanları konuştuğu gibi, Yunanistan'a ayrıca Bulgarca, "Arvanitika" denilen yapısal dilbilim terimiyle Arnavutça ve "Trakatrukika" adında Güney Slav ailesi içinde bir dili konuşan göçmenler de gitmiştir (Baltsiotis, 2008: 81-83).

edilmişlerdir. Az sayıdaki Patriyot ise yine dağınık şekilde Anadolu'ya yerleşmiştir. Bu mübadil grubunu en iyi temsil eden yerleşkeler, Aydın ili Germencik ilçesine bağlı Mursallı kasabası ve Niğde Yeşilburç köyüdür. Ege Adalarından olan Limni'den gelenler özellikle Foça'ya; Midilli'den gelenler ise hemen karşı kıyı olan Ayvalık ve Edremit'e yerleşmişlerdir.

Makedonca konuşan mübadil grubu, Yunanistan'ın Kesriye-Kostur (Kastorya) ve Vodina-Karacaova (Edessa) bölgelerinden gelmişler, konuştukları dili bazen "Makedonca" bazen "Bulgarca" bazen de -daha çok kendi aralarında- "Macırca/bizim dil" olarak adlandırmaktadırlar. Bu dil, günümüzde Makedonya Cumhuriyeti'nde ve Bulgaristan'da konuşulan dilden bir hayli farklılık içermektedir. Daha çok (başta İzmir olmak üzere) Ege Bölgesinin (Bandırma, Erdek gibi) kıyı kesimlerine, İstanbul (örneğin Kemerburgaz'da hatırı sayılır bir grup mevcuttur) ve Edirne gibi büyük kentlere yerleştirilmişlerdir. Kastorya'nın Jerveni Köyünden gelen ve Makedonca konuşan bir mübadil grubu ise, Nevşehir Mustafapaşa'ya (Sinasos) iskân edilmişlerdir.

Drama'nın kuzeyinden, günümüzde Bulgaristan ile Yunanistan sınırındaki dağlık bölgeden gelen mübadiller, konuştukları dile "Pomakça" demektedirler. Çoğunlukla İstanbul, Kırklareli, Bursa ve İzmir gibi büyük kentlere ya da bu kentlere yakın kırsal alanlara iskân edilmişlerdir. Pomakça, Bulgarcanın bir diyalekti sayılır, ancak içerdiği Türkçe kelimelerin fazlalığı ve İslamiyet'in de etkisiyle bu dile giren kelime ve tamlamalarla günümüz Bulgarcasından ayrılır. Arnavutça konuşan mübadil grubu ise, çoğunlukla Yanya ve Manastır Vilayeti'nin Yunanistan'da kalan kısmından Türkiye'ye gelmişler, Ege Bölgesi kıyı kesimi ile başta İstanbul olmak üzere Marmara Bölgesine yerleşmişlerdir. Sayıları çok az olan, fakat mensup olduğu dil ailesi bakımından diğerlerinden ayrılan bir grup vardır ki o da Ulahlardır. Latin kökenli ve Rumenceye yakın bir dil olan Vlahçayı konuşanlar Türkiye'ye, Vodina-Karacaova'nın Notya köyünden gelmişler ve çok küçük gruplar halinde başta İstanbul ve çevresi olmak üzere bazı yerleşim yerlerinde bulunsalar da asıl olarak Tekirdağ'ın Malkara ilçesinin Göksüz köyüne iskân edilmişlerdir.

Hangi dili konuşurlarsa konuşsunlar, gelen mübadillerin en büyük ortak noktaları, Mübadele Anlaşması uyarınca, Yunanistan'ın mübadele edilecek bölgelerden gelmiş ve İslam inancına bağlı olmalarıdır.

Zaten bir topluluğun anadili, o topluluğun etnik kimliğini kesin olarak belirlemez; hele ki çok milleti ve çok dilli Osmanlı coğrafyasında topluluğun konuştuğu dil baz alınarak soykütüksel bir kimlik tespiti yapmak son derece yanıltıcı sonuçlara yol açabilir (Sepetcioğlu, 2012: 82). Kaldı ki Balkanlardaki milliyetçiliğin, kişi ya da toplumun bağlı olduğu inanç sistemine göre oturtulduğu ve böylelikle de "Müslüman olanın aynı zamanda Türk, Türk olanın da aynı zamanda Müslüman" olarak algılandığı ve "ötekileştirildiği" unutulmamalıdır. Balkanlarda ötekileştirmeye maruz kalan bu toplulukların mübadele sonrası Türkiye'de de -özellikle anadillerinden dolayı- yadırganmalarına, dışlanmalarına ve aşağılanmalarına şahit olunmuştur (Sepetcioğlu, 2012: 88-92). Daha çok anadilleri Türkçe olmayan mübadil gruplarına yönelik bu önyargılar, onları belli bir süreliğine içe kapanmaya itmiş ve bir yerleşim yerinde bir mahalle içinde toplu yerleşimle beraber, grup içi evliliklerin de meydana gelmesine sebebiyet vermiştir (Sepetcioğlu, 2008: 149). Günümüzde özellikle son kuşak tarafından hemen hemen hiç kullanılmayan bu diller, Anadolu coğrafyasına sözlü kültür babında büyük zenginlik katmaktadırlar. Fakat bu durum geç fark edilmiş, ancak çok kısa zaman öncesinde gerçekleştirilen birkaç çalışma ile bu zenginlik kayıt altına alınmaya çalışılmıştır (Hatipler, 2003; Aytaş, 2007; Pekin, 2007; Turan-Pekin-Güvenç, 2007; Sepetcioğlu, 2011).

Mübadeleye yüzeysel bakıldığında ve sırf Anlaşma maddelerinden yola çıkılıp değerlendirme yapıldığında, giden Rumun yerine Türkün geldiğine, gidenin mekânına gelenin yerleştiğine, gidenin istediği taşınmazı alıp taşınmazlarının da listesini çıkartıp gittiği ülkede karşılığını rahatça alabildiğine dair çıkarımlar ve yorumlar yapılabilir. Fakat Anadolu'nun 19. yüzyıldan bu yana ağırladığı diğer muhacirlere göre daha uygun koşullarda Türkiye'ye ulaşmış olsalar da mübadillerin Anadolu'ya iskânları çok güç koşullarda gerçekleştirilmiştir. Göçmenlerin ne şekilde, hangi kanallarla, hangi vasıtalarla Türkiye'ye ulaştırılacağı belirlenmiş ve çok büyük oranda deniz yoluyla gerçekleştirilen mübadillerin taşınması devlet eliyle sağlanmıştı (Arı, 2008/2: 131-145). Bu yüzden de mübadillerin, göç yolculuğu diğer göçmen gruplarından büyük farklılık arz eder; ancak asıl mesele geminin duracağı liman ve kafilenin yerleştirileceği mekândır.

Anlaşma hükmünce 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu göç uygulamasına girişilmiştir (Belli, 2006: 108). Mübadeleden hemen önce ve sonra, göç ve göçmenler sebebiyle çok büyük problemlerle karşı karşıya kalan Türkiye Cumhuriyeti (ve Yunanistan) de (Kaplanoğlu, 1999: 8) hasat dönemine dek gelen nüfusu bir an önce iskan edip onları üretici pozisyona getirme isteğindeydi (Arı, 2000: 16-17). Mübadele meseleleri ile ilgilenmek üzere 13 Ekim 1923 tarihinde kurulan Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, mübadillerin ekonomik uğraşıları, alışık oldukları iklim şartları ve en uygun nakil durumlarını göz önüne alarak, Türkiye'de on iskân bölgesi düzenlemiştir (Emgili, 2006: 508). Mübadillerin yeni yerleşim yerlerine bir düzen çerçevesinde ve göçmenlerin alışık oldukları ekonomik geçimlerini sağlayıcı iklim koşullarına uygun önceden belirlenmiş mekânlara yerleştirilmeleri öngörülmüş olsa da ve buna dikkat edilse de bu planın her zaman geçerli olduğu söylenemez. Yerleşim yerleri alelacele belirlenmiştir (İpek, 2000: 41) ve iskân meselesine yeterli kaynak ayrılamamıştır (Aktar, 2005/2: 115).[19]

Türkiye'den ayrılan Rum nüfusun vaktiyle yoğun olduğu Batı Anadolu (özellikle Aydın, İzmir, Manisa ve Bodrum-Ayvalık hattı), Antalya, Mersin, Adana, Güney Marmara (Sakarya, Bursa, Balıkesir, Çanakkale), Doğu Trakya (Tekirdağ, Edirne ve İstanbul), Orta Anadolu (Niğde, Karaman, Konya) ve Orta Karadeniz (Samsun, Amasya, Tokat), mübadillerin yeni yerleşim yerleri olarak uygun görülmüştür (Arı, 2000: 113; İpek, 2000: 42).[20] Ancak, iskân sırasında büyük zorluklar da yaşanmıştır. Örneğin, Rumlardan kalan ve mübadillerin yerleştirilmesi planlanan özellikle Batı Anadolu, Güney Marmara, Orta Karadeniz gibi yerlerdeki yerleşim birimlerinin sıcak çatışmalardan dolayı ne denli hasara uğradığı ve yerli halk tarafından yağmalandığı belirlenememiştir. Ayrıca, mübadillerin çok azı kendi iskân birimlerini kendileri seçmiş, örneğin Yunanistan'da yan yana olan iki köy Anadolu'da çok farklı coğrafyalara dağıtılmıştır.[21] Bu da bölünmüş aileler meselesini gündeme ge-

19 Savaştan yeni çıkmış, kurulumunu yeni tamamlamış, birçok sosyal, toplumsal sorunun yanı sıra ekonomik açıdan da hayli sıkıntılar geçiren bir devletin, bu denli yoğun bir göçü layığıyla finanse edebileceğini beklemek de mümkün değildir.

20 Bu bölgelerin haricinde, sayıca az da olsa Zonguldak, Sinop, Ordu, Yozgat, Sivas gibi şehirlere de mübadiller gönderilmiştir.

21 Mübadillerle gerçekleştirilen sözlü tarih çalışmalarında bu durum defalarca belirtilmiştir. İzmir ilinin Selçuk ilçesinin Şirince (Çirkince) köyüne iskân edilen bir

tirmiştir (Arı, 2000: 112). Her bir mübadil ailenin Anadolu'da başka coğrafyalara dağılmış bir akrabası işte bu yüzden vardır. Dolayısıyla bir kısım göçmen, kendilerine gösterilen yerlere yerleşmede isteksiz davranmış ve bir kısmı da -mübadelenin göçmenlere sağladığı özellikle ekonomik tüm haklardan vazgeçme pahasına- akrabalarıyla aynı iskân biriminde yaşamak için kendilerinin belirlediği yerlere gitmiştir (Kaplanoğlu, 1999: 111). Ancak, ilk iskân birimini terk etmenin asıl sebebi bölünmüş ailelerden ziyade, göçmenlerin alışık oldukları ve uzmanlaştıkları üretim modellerini gerçekleştirebilecekleri yerlere gönderilmemiş olmalarıdır.

Mübadillere dair kalıplaşmış düşüncelerden biri de hemen hepsinin -belki de sayıca en fazla o bölgeden geldiklerinden ötürü- Selanik civarından göçen kırsal bölge insanları ve her birinin tarımdan, özellikle de tütün tarımından gayet iyi anlayan ve bu konuda uzmanlaşmış bireyler olduklarıdır. Oysaki mübadiller, kültür ve dil özellikleri gibi üretim modelleri açısından da belli bir ortak paydaya sahip değillerdir. Tütüncülükle uğraşan (ve bu konuda son derece deneyimli olan), büyükbaş hayvancılığını gerçekleştiren kırsal kesim Selanikliler olduğu gibi, bu bölgenin şehirlerinde meskûn, zanaat erbabı, küçük esnaf, orta sınıfa mensup kitleler de Türkiye'ye gelmişlerdir. Bu yapının aksi yönünde, yani tütüncülüğü bilmeyen ama zeytin, narenciye ve bağcılıkta usta, büyükbaş hayvancılığı yerine -başta keçi olmak üzere- sadece küçükbaş hayvancılığında deneyim sahibi başta Girit ve Midilli olmak üzere Ege Adalarından gelen kırsal kesime mensup mübadillerin yanı sıra, başta Kandiye, Hanya, Yanya gibi kültür ve eğitim yönünden hayli gelişkin Batı ile kültürel ve ticari bağlara sahip şehirlerde yaşayan, eğitim seviyesi ve ticaret deneyimi yüksek aileler de mübadele kapsamında Anadolu'ya yerleşmişlerdir. İşte bu birbirinden farklı özellikler taşıyan mübadillerin iskânında bu noktalara fazla dikkat edilmemiş/edilememiş, hatta bazen vahim hatalar da yapılmıştır. Köylü sınıfı şehirlere, zanaatkârlar da kırsal kesime yerleştirilmişler, bezen tütün

Selanik mübadili, *"Köy köy iskân edilmişler. Akrabalarımız Muğla ve Denizli'ye de dağılmış"*; derken, bir başka Girit mübadili ise *"Söke'yi beğenmişler. İzmir Bornova'da, Mersin Tarsus'ta kalanlar olmuş"* cümleleriyle bu duruma örnekler sunmaktadırlar (Sepetcioğlu, 2005: 101-105).

üreticileri bağlık bölgelere ve serbest meslek sahipleri ise köylere iskân edilmişlerdir.[22]

Mübadiller, kendilerine tahsis edilen yerlere yerleşimlerinden itibaren, -her ne kadar başlangıçta sorunlar ve çatışmalar olduysa da- yerel değerlerle bir takım alışverişte bulunmuş, kendi uzmanlık alanlarını sergileyerek yeni gelişmelere yol açmakla birlikte, kendilerinin bilmedikleri konularda da yerel halktan çok şeyler öğrenmişlerdir (Sepetcioğlu, 2008: 146). Yaşam tarzlarını, birçok yeni teknik ve aleti Anadolu'ya tanıtan mübadillerin yerel halk üzerinde, onların günlük alışkanlıklarına dair pozitif etkileri olmuştur.[23] Mübadillerin üretime ilişkin konulara dair teknik bilgi, birikim ve deneyimleri, Türkiye için önemli bir kazançtı (Arı, 2000: 2) ve bu birikimlerini yerleştikleri İzmir'den Amasya Taşova'ya dek her yerde sergilemişlerdir (Yalçın, 1998: 179,211,217). Mübadiller, uzun süreli savaşlar ardından özellikle iktisadi açıdan son derece güç bir durumda olan Türkiye'nin tekrar canlanmasına büyük katkı sağlamışlardır. Anadolu'ya gelmeleri ardından mübadillerin yeni yerleşim yerlerine sundukları farklı üretim modelleri, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal sermaye ve Anadolu'dan giden Rum nüfusun ardından yeni ticaret burjuvazisi yaratma girişimleri bağlamında da değerlendirilebilir. Özellikle İstanbul, İzmir ve Ankara gibi şehirlerde ticareti elinde bulunduran Rum nüfusun gidişiyle yeni sahibini arayan ticaret burjuvazisindeki (Hacır, 2006: 112) var olan bu boşluğu dolduranların arasına mübadiller de katılmıştır.

Mübadillerin Türkiye'ye katkısı sırf ekonomi ve üretim yönünden olmamış, onların kültürel açıdan da Anadolu toplumuna büyük etkileri olmuştur. Çünkü mübadiller Türkiye'ye kendilerine has değerleri de taşımışlar, yeni halk oyunları figürleri, giysiler, çalgılar, seyirlik oyunları, türküler, ezgiler, maniler, mimari, yemek yapma teknikleri, yeni tatlar ile Anadolu'da çeşitliliğin artmasına neden olmuşlardır (Arı: 2000: 2; Sepetcioğlu, 2012: 150). Bununla birlikte, aile yaşantısı, kadının toplum

22 Örneğin, Osmanlı zamanında bir dönem Selanik, bir dönem Manastır, bir dönemse Serfiçe'ye bağlı bir kaza olan Kayalar'ın çiftçi nüfusu, Yozgat Akdağmedeni gibi çam ağaçlarıyla kaplı ve madenin bulunduğu bir yere yerleştirilmişlerdir (İpek, 2000: 82, 163).

23 Örneğin dört tekerlekli at arabası Anadolu'daki iki tekerlekli öküz arabasının yerini almış; patates ve tütün üretimi yerli halk arasında yaygınlaşmış; zeytinyağı, balık ve keçi eti ile değişik bitkilerin tüketimi artmıştır (Arı, 2000: 170-172).

içindeki yeri, giyiniş biçimleri, yemek kültürü gibi birçok açıdan yerli halktan farklı olan mübadiller, yerli halk tarafından bu tür özelliklerinden dolayı kimi zaman alaya alınıp garipsenirlerken, kendileri ise bu farklılıklarını, "mübadilleri diğerlerinden ayıran özellikler" olarak özellikle vurgulamışlardır.[24] Mübadilleri, diğer göçmenlerden çok daha demokratik bir yaşam tarzı sergilediklerini belirten Kaplanoğlu da onlar tarafından Anadolu'ya taşınan Avrupa kültür öğelerinin Türkiye'deki demokrasiyi geliştirdiğinin altını çizmektedir (1999: 118).

Mübadiller resmi ideolojiyi kabul ettikleri ölçüde Anadolu'nun sosyal yaşamına uyum sağlamışlardır (Erden, 2004: 276). Belki de bundan dolayı Atatürk ilkelerine ve Türk devrimine gönülden bağlı kalmışlar, örneğin yapılan kıyafet değişikliğine çabuk ayak uydurmuşlardır (Sepetcioğlu, 2008: 151). Devlet düzeni ve resmi ideolojinin göçmenlerce kabulü, onların yeni yaşam çevrelerinde inşa ettikleri kimliğe katkı sağlamıştır (Erden, 2004: 277).

Aslına bakılacak olursa mübadillerin alışkanlıklarının, muhafazakâr Anadolulu Türklerden daha liberal olduğunu söylemek mümkündür (Oran, 2005: 168-19 no.lu dipnot). Bu liberal düşüncenin kökeninde, mübadillerin çoğunlukla geldikleri yörelerin, özellikle Selanik (ve genel olarak Makedonya çevresi), Yanya ve Girit'in, Osmanlı son dönemine modern ve yenilikçi fikirlerle damgasını vuran "Osmanlı aydınlanmasının" ve onun çokkültürcülüğe vurgu yapan ideolojisinin merkezleri olduğunu unutmamak gerekir. Dolayısıyla birinci kuşak mübadiller, kurulan iki yeni ulus-devlette Osmanlı'nın çokkültürlü ve farklılıklara hoşgörüye dayanan toplumsal yapısını yansıtan ve bu yüzden de gittikleri Balkan ve Anadolu coğrafyasında bu yapının fark edilmesini sağlayan son temsilcilerdir. Nitekim Yunanistan'daki göçmenler üzerine bir çalışma yürütmüş olan Hirschon da alan çalışması sırasında görüştüğü eski nesillerin, -çalışması sırasında fark edemediği biçimde- son Osmanlılar olduklarını belirtmekte ve bu göçmenleri, "kozmopolit anlayış, farklılığa hürmet ve derin bir insanlık duygusu"na sahip kişiler olarak

[24] Samsun'a iskân edilen bir mübadil kafilesinden örnekler sunan İpek, mübadil ailesinin çekirdek aile tipine sahip ve mübadillerde tek eşliliğin yaygın olduğuna, ve bir mübadil hanesinde ortalama bir-iki çocuğun bulunduğuna dikkat çekmektedir (2000: 148-149). Bu durum mübadiller tarafından sıklıkla, "kendilerinin Anadolu köylülerinden çok daha fazla modern yaşama yakın olduklarına" dair örnek olarak verilmektedir.

nitelemektedir (Hirschon, 2005:2). Hirschon'un Yunanistan'daki Anadolu göçmenlerine dair çizdiği bu profilin Türkiye'deki mübadiller için de geçerli olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.

Mübadilleri diğer Balkan muhacirlerinden, hatta İmparatorluğun dağılma süreciyle birlikte Kırım, Kafkasya gibi yerlerden gelen göçmenlerden ayıran en önemli özellik, mübadillerin bir kanlı çarpışma neticesinde yerlerini yurtlarını terk etmek zorunda kalan kimseler olmadığı, onların iki devletin uluslararası bir anlaşma yapmaları üzerine savaş değil de barış zamanında Türkiye'ye gelmiş olmalarıdır. Bu yüzden giderek artan biçimde mübadiller kendilerini, "evlad-ı fatihandan olup, ata topraklarını her türlü baskı, tecavüz, yıldırmaya karşın terk etmeyip ancak bir anlaşma neticesinde buraları bırakmak durumunda kalan, dolayısıyla da diğer muhacirlerden bu şekilde ayrılan" kişiler olarak betimleme eğilimindedirler. Nitekim mübadillerle gerçekleşen bir çalışmadan örnekler sunan İpek'in de belirttiği üzere, *"bir mübadil şiddetle muhacir tanımlamasına karşı çıkarak 'mübadil de bize kızım' diye ısrarla mübadil olduğunu ifade etmiştir"*; mübadil yerleşkelerinden biri olan Samsun'da gerçekleşen bir başka görüşmede ise bir birinci kuşak mübadil, *"Aslında biz muhacir değiliz. Mübadiliz. Mübadil değişen demek. Buradaki Rumlar oraya, oradaki Türkler Anadolu'ya. Biz kendi keyfimizle bırakıp gelmedik. Devletlerarası anlaşma yapıldı. Yoksa serbest olarak kimse vatanını bırakıp gelmezdi. Niye vatanını bıraksın ki. Macir harp olur, oradan kaçar. Bize macir diyen çok oluyor. Aslında macir değiliz."* diye açıklama yapma ihtiyacı duymuştur (İpek, 2007: 160). Günümüz Türkiye'sinde Anlaşma çerçevesinde gelen göçmenler için *mübadil* yerine *muhacir* kullanımı, gerek bilim çevrelerince gerekse direkt mübadiller tarafından tepki çekmektedir. İşte bu yüzden de "mübadil olmak" yeni bir kimlik edinimi çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Bir Yeni Kimlik: *Mübadil kimliği*, Türkiye toplumunda yeni yeni oluşan ama kökeni eskiye dayanan güncel bir kimliksel betimlemedir. Günümüzde mübadele göçmenlerinde, özellikle de üçüncü ve son kuşak göçmenlerde, giderek vurgulanan ve tanımlanmaya çabalanan dinamik bir *mübadil kimliği*nin varlığından artık söz edilebilir. Kimlik, kişinin kendini ifade etme yoludur ve bir bireyin kendini tanımlama şekli zamana, mekâna, deneyimlere, iç ve dış dinamiklere göre değişimler gösterebilir (Sepetcioğlu, 2011: 343). Peki değişen ne olmuştur ki nihayetinde böylesine bir betimleme sonucunu doğurmuştur?

Aslına bakılırsa, nüfusunun neredeyse yüzde ellisinin doğrudan ya da dolaylı olarak göçle ilgili sorunları yaşamış olan bir toplumda zorunlu göç, mübadele konusuna yakın geçmişe dek gerek Türkiye'deki tarihçilerin gerekse siyasi erkin son derece duyarsız ve bir o kadar da ilgisiz kalmış olduğu görülmektedir (Arslan, 2013: 74). Bu durumun altında, toplumu ve bireyi ilgi alanlarından dışlamayı alışkanlık haline getiren Türkiye'deki geleneksel tarih anlayışı olduğu kadar, Türk tarihinin son dönemleri sürekli olarak Batıya karşı mücadeleyle geçmiş olmasına rağmen, ülkeyi kuran kadroların köklü bir Batıya yöneliş stratejisi başlatarak, iki toplum arasında var olan güvensizliklerin ve düşmanlıkların yerine, geçmişe bir sünger çekmeyi yeğlemiş olmaları da yatar (Arslan, 2013: 75). Sözlü kültüre geleneksel olarak son derece yatkın bir altyapıdan gelen Türk halkının da yaşanmışlıkları -acısıyla tatlısıyla- dile getirmek yerine bunu unutmayı/unutmuş gibi yapmayı tercih etmesi de diğer bir yandan irdelenmeye değerdir.

Mübadelenin "diğer tarafı" düşünüldüğünde, mübadil kimliğinin Türkiye'de çok geç keşfedildiği de açıktır. Oysa Yunanistan'da bu göç ilk günden bu yana hep gündemde olmuş, kendine kamuoyunda yer bulmuştur (Arslan, 2013: 75). Elbette Yunanistan'da mübadillerin (kendi ifadeleriyle "mültecilerin") yerleşmiş oldukları hemen her birimde dernekler kurmaları ve mübadeleye dair akademik çalışmalar da dahil olmak üzere araştırmalar yapmış olmaları bunda önemli rol oynamıştır. Peki, ne oldu da *mübadil kimliği* Türkiye'de yeniden keşfedildi? Bunda ne tür değişim ve dönüşümler yer aldı? Bu "keşif"te şüphesiz, mübadillerde mübadeleye dair bilinçlenme, mübadeleye dair gerçekleştirilen çalışmalar, dernekler ve onların faaliyetleri ile çağın kimlik algılayışı etkili olmuştur:

Öncelikle bahsedilmesi gereken husus, mübadeleye dair bilimsel faaliyet ve araştırmaların sayısının özellikle son 10-15 yılda bir hayli artış göstermiş olduğudur. Bu aktivitelerin mübadil kimliğinin yeniden keşfine ivme kazandırıcı etkisi mi oldu, yoksa bu kimlik gün yüzüne daha çok çıktığı için mi bu çalışmaların sayısı, kapsamı ve niteliği arttı, tartışılır. Fakat şu durum açıktır ki göç ve nüfus hareketleri ve bunların içinde mübadele, günümüz Türkiye'sinde artık popüler meselelerdendir. Mübadil ailelerin eğitime verdiği önem düşünüldüğünde, artan eğitim düzeyi ve bilinçlenme doğrultusunda, son kuşağın "köklerini

merak etme" düşüncesiyle bu çalışmalara daha çok ilgi gösterdikleri ve hatta -bilimsel terbiyeden geçsin ya da geçmesin- birçok mübadilin mübadele tarihi, kültürü, sürecine dair çalışmalarını -en azından kendi ailelerinin tecrübelerini- kaleme aldıkları görülmektedir. Çoğu "hatırat" niteliğindeki bu çalışmalar, Türkiye'nin gerçekleştirmekte çok geç kalmış olduğu birinci kuşak mübadillerin sözlü anlatımlarının yerini elbette doldurmamakla birlikte, son derece değerlidirler.[25]

Yeni kuşak mübadillerde, mübadeleye, geçmişe ve kendi köklerine yönelik her alanda yoğun bir ilginin varlığından söz edilebilir. Türkiye'de farklı dillerde yayınlar, kültürel dernekler, araştırma grupları ve internet siteleri son dönemde birdenbire artış göstermiştir (Özbudun, 2010: 35-40) ve çağın iletişim olanakları da kimlik algılaması ve aktarımında bir etkendir. Sanal ortamlardaki sayısız internet sitesi ve göç üzerine tartışma panoları vasıtasıyla sözlü tarihe dair kayıt altına alınan mülakat, video, aile fotoğrafları, mübadele tarihiyle ilgili bilgiler paylaşılmakta ve bunlar da mübadil kimliğinin oluşumunda ve bunun canlı tutulumunda aktif roller üstlenmektedirler.

Sayısı gün geçtikçe artan mübadillerin faaliyet gösterdiği sivil toplum örgütleri ve dernekler de kimliğin algılanması ve gelecek kuşaklara aktarımına dair önemli birer unsurdur. Nitekim Osmanlı coğrafyasındaki göçler üzerine çalışmalar gerçekleştiren Karpat da Balkanlar, Kafkaslar ve Kırım'dan Türkiye'ye gelmiş göçmenlerin çoğunun ve onların torunlarının köklerinin bulunduğu ülkelerle ilişkilerini sürdürdüklerini, Türkiye'deki son yıllarda artan demokratikleşme süreciyle birlikte "Kı-

25 Bu tür çalışmaları hayata geçirenlerden ilk akla gelen kişi Ahmet Yorulmaz'dır. Kendisinin Girit'ten Ayvalık'a yerleşen mübadillere dair aktarımları, göç sonrası yaşananlara dair derin izler taşır (Yorulmaz, 1997; 1999; 2003). Ayrıca, Ertuğrul Erol Ergir'in ve Leman Ertürk'ün Giritli mübadillere dair çalışmaları (Ergir, 2000; Ertürk, 2005), Belkıs Koparanoğlu'nun Bodrum'daki Rodos, Kos ve Girit göçmenlerine dair anlatımları (2006), Lüfti Kuzucu'nun Niğde'ye iskân edilen Krifçe mübadillerini anlatan araştırması (2008) ve Dramalı ve Kavalalı mübadillerin torunu olan İlhami Gülcan'ın (2010) aktarımları son dönemde bu tür kitaplara güzel örneklerdir. Daha birçok çalışmanın arasında iki isim ön plana çıkmaktadır: Akın Üner'in bilimsel verileri de ön planda tutan çalışması (2010) roman tarzındaki eserlere güzel bir örnek olmakla birlikte, gerek Türkiye'de gerekse Yunanistan'daki birinci kuşak göçmenlerle yaptığı mülakatları da içeren araştırmalarıyla İskender Özsoy'un yeri Mübadeleye dair her türlü yayına derin kaynaklık edecek tarzdadır (2003, 2007).

rım Türkleri”, “Kafkasyalılar”, “Balkan Türkleri” gibi adlar taşıyan yeni örgütlenmelerin belirdiğini vurgulamaktadır (2005: 13). Günümüzde mübadil yerleşkelerinin ciddi bir kısmında “Balkan Türkleri, Balkan göçmenleri, mübadele, mübadil” kelimelerini içeren birçok dernek mevcuttur.[26] Bir göçmen yerleşkesinde kurulan ve başarılı faaliyetler gerçekleştiren -sadece yerel bazda olsun ya da olmasın- bir derneğin hitap ettiği topluluğa etkisi çok büyük olabilmektedir. Zaten var olan potansiyelin bir şekilde dışa vurumu, o bölgedeki kimliğin de açığa çıkmasına sebebiyet vermektedir. Daha çok bu derneklerin organizasyonunu gerçekleştirdiği Yunanistan’a, “ata memleketini” görmek üzere yapılan gezilerin sayısı da giderek artmaktadır. Girit göçmenlerine dair çıkan bir gazete haberi bu durumu çok net bir biçimde açıklıyor: *“Dedelerinin, ninelerinin kopup geldiği adayı keşfettiler, Girit ruhunu canlandırdılar. Artık ‘ailemin evine gidiyorum’ turları düzenliyor, Girit yemeklerini gün ışığına çıkartıyor, Girit lokantaları açıyor, Girit kitapları yazıyorlar”* (Armutçu, 2004).

Çağın post-modern kimlik algısı nedeniyle dünya halkları arasında ortak değerler, yaşam tarzları gibi unsurlar hızla çoğalırken, yerel bir takım öğeler de ön plana çıkmaya başlamıştır. İnsanlar birbirine benzedikçe, benzemeyen yönlere yapılan vurgu da artmıştır. Dolayısıyla önceki kuşak (ya da kuşaklar) kadar mübadil kültürünü bilmeyen yeni kuşak (ya da kuşaklar), bu kimliğe daha çok sahip çıkar oldular. Birinci kuşak gibi yemek pişiremiyor ya da onlar kadar lisan bilmiyor olsalar da yeni kuşak, mübadil kimliğini daha çok ön plana çıkarıyor. Birinci ve ikinci kuşak göçmenler, bu kimliksel betimlemeye daha çok dışarıdan (“mübadil, muhacir, macır” şeklinde, hatta bazen aşağılamayı da içeren “bitli macır” gibi) maruz kalmışken, sonraki kuşaklar bu kimliği kendileri dışa vuruyor; bir ve ikinci kuşak, “mübadil” olarak adlandırılırken, sonraki kuşak kendini artık “mübadil” olarak adlandırıyor.

Sonuç: Lozan Görüşmeleri sürerken, 30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Yunan temsilcilerinin üzerinde uzlaştığı Nüfus Mübadelesi Anlaşması ile Türkiye ve Yunanistan’da doğup büyümüş yüz binlerce insan, doğup büyüdükleri anayurtlarına veda etmiştir. Anlaşmayla İstanbul, Gökçeada

[26] Bu dernekler arasında, Türkiye genelinde faaliyet göstermesi bakımından en etkini ve üye sayısı açısından en büyüğü şüphesiz, 34-023/146 kod numarası ile kurulmuş İstanbul merkezli Lozan Mübadilleri Derneğidir.

ve Bozcaada dışındaki Türkiye'deki Ortodoks nüfus ile Batı Trakya haricindeki Yunanistan'da bulunan Müslüman nüfus yer değiştirmiştir. Mübadele ile yaklaşık yarım milyonluk bir kitle Türkiye'ye gelmiş ve yerleştirilmiş, buna karşın bir milyon 250 bin kadar Ortodoks da Türkiye'yi terk etmiştir (Arı, 2000: 8-10 no.lu dipnot, 113-114).

Mübadilleri göç sebebi açısından diğer göçmen gruplarından ayıran en önemli nokta, mübadelenin bir sıcak çatışma, bir savaş sırasında ya da bunların sebep olduğu bir olay neticesinde değil, aksine barış sürecinde meydana gelmiş olmalarıdır. Bu anlaşmadan etkilenen nüfus için *mübadil* haricinde, ulusal ve uluslararası terminolojide -Türkçe karşılığı olarak- "muhacir", "göçmen" ve "mülteci" terimleri kullanılmaktadır. Fakat ulusal ve uluslararası terminolojide "mübadil" kavramını aktarmada bir takım sorunlar göze çarpmaktadır. Türk kaynaklarında, mübadiller için bazen "muhacir" kelimesi yer almakla birlikte, Anlaşma metninde sadece "göçmen", Yunan resmi kaynaklarında ve halk arasında ise "mülteci" terimin kullanılıyor olması dikkat çekmektedir. Türkçede *mübadil*, Mübadele Anlaşması uyarınca ve bir "bedel" karşılığında Türkiye'ye gelmiş, -hatta son zamanlardaki yayınlarda sıkça karşılaşıldığı üzere, aynı anlaşma nedeniyle Yunanistan'a gitmiş- göçmenler için kullanılmaktadır. Mübadele Anlaşmasının, uluslararası bir anlaşma nihayetinde ortaya konulduğu için, uluslararası literatürde -örneğin İngilizcede (Obligatory/Zorunlu) Population Exchange olarak- karşılığı bulunurken, *mübadil*in bu şekilde bir karşılığı bulunmamaktadır. Dolayısıyla *mübadil* terimi sadece Türkçeye ve Türkiye'ye özgüdür. Bu yüzden Anlaşma çerçevesinde gelen nüfusun muhacir mi, mübadil mi yoksa mülteci mi ya da yeni bir kavram mı ortaya konulması elzemdir.

Bu nüfus hareketi, ayrıca, her iki ülkede bir takım sosyal, kültürel, ekonomik değişimlere, dönüşümlere ve etkileşimlere yol açarken ulus-devlet projesinin baş aktörlüğünün yanı sıra dinsel, dilsel ve siyasal homojenliğe yönelik büyük bir adım olmuş, Anadolu ve Yunanistan'daki günlük yaşam uygulamalarına ve üretim modellerine getirdiği çeşitlenmeyle birlikte, birçok sorunu da ardında sürüklemiştir.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin önündeki en büyük engellerden birisi, savaşın yıkımları, ekonomik darboğaz, üretimin azlığı ve yoksulluktu. Mübadillerin üretim modellerinin çeşitlenmesine olan katkıları, beraberlerinde getirdikleri yeni teknikler ve sahip oldukları de-

neyimlerin bu engellerin aşılmasındaki rolleri büyüktür. İskânlarını takip eden ilk yıllarda birçok problemle karşı karşıya kalan mübadiller, belli bir aşamadan sonra ekonomide ve sosyal yaşamda başarı sağladıkça kabul görmüşler ve çevrelerine pozitif etkide bulunmuşlardır. Göçmenlerin yerleştirildiği yerler de sosyo-ekonomik ve kültürel çeşitliliğin arttığı yöreler olmuştur. Ulus-devletler ortaya çıkartmak için uygulamaya konan Nüfus Mübadelesi, bir başka genetik ve kültürel karışıma da bu yüzden sebebiyet vermiştir.

Çağımızın yeni kimlik betimlemeleri çerçevesinde, Türkiye'deki mübadillerin, "mübadil" kimliklerini önceki kuşaklara nazaran daha vurgulayarak ön plana çıkardıkları görülmektedir. Günümüz Türkiye'sinde mübadele daha bilimsel yöntemlerle ve topluma ve kişiye yönelik etkileriyle ele alındıkça, sebebinden sonucuna çok kapsamlı bir nüfus hareketi olan mübadelenin farklı boyutları gün yüzüne şüphesiz çıkacaktır.

KAYNAKÇA

BOA. HAT.39905-913 (03.Ca.1238)

BOA. C.DH.64-3183 (10.Za.1249)

BOA. HAT.531-26191 (25.Za.1250)

TBMM. Zabıt Ceridesi, Cilt: 9, Devre: 2, İçtima: 49, (30.10.1340 / 1924), Meclis Matbaası: Ankara.

AĞANOĞLU, H. Y. (2001) *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Tarihi Göç*, Kum Saati Yayınları: İstanbul.

AKÇAM, T. (1995) *Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence*, İletişim Yayınları, İstanbul.

AKGÜN, S.K. (1986) "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", *III. Askeri Tarih Semineri-Bildiriler, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'de Kadar)*, Genelkurmay Basımevi: Ankara, s.244-257.

AKKAYAN, T. (1979), *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İstanbul.

AKTAR, A. (2005/1) *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*, İletişim Yayınları: İstanbul.

__________ (2005/2) "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924", *Ege'yi Geçerken - 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renee Hirschoon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul, s.111-160.

ALADAĞ, E. (1995), *Andonia - Küçük Asya'dan Göç*, Belge Yayınları: İstanbul.

ARI, K. (2000) *Büyük Mübadele - Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.

__________ (2008/1), "Göçmen ve Sığınmacı Eylemlerinin Kavramsal Tanımı Tarihsel Yönden Analizi", *Yalvaç Gelişim Dergisi*, Yıl: 1, Sayı:1-2, Haziran 2008/Aralık 2008, s.39-50.

__________ (2008/2), *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları: İzmir.

ARMUTÇU, E. (2004) "Yeni Giritliler", *Hürriyet/Pazar*, 28.11.2004.

ARSLAN, İ. (2013) *Balkan Savaşlarının 100. Yılı Anısına - Elveda Rumeli Merhaba Rumeli*, Kitap Yayınevi: İstanbul.

AYDIN, M. (1988) "Türk-Yunan Sınırı ve Karasuları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:9, s.1-77.

AYTAŞ, S. (2007), *Bitmeyen Muhacirlik*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları: İstanbul.

BALTA, E. - MİLAS, H. (1996), "1923 Mübadelesinin Tarihsel Sorunları Üzerine Düşünceler - Bir Destan ve Sözlü Tarih", *Tarih ve Toplum*, Cilt:25, Sayı:149, s.261-271.

BALTSİOTİS, L. (2008) "Dilin Sınırı: Dil-Kültür Grupları ve Trakya'daki Azınlık Diller" (Çev.Seda Kostik), *Meriç'in İki Yakası* (Ed. Müfide Pekin-Konstantinos Tsitselikis), Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları: İstanbul, s.78-83.

BARKAN, Ö. L. (1950), "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XI, İstanbul Üniversitesi: İstanbul, s.524-569.

BAYRAKTAR, B. (1991) *Mütareke'de ve Savaş Yıllarında Ayvalık* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü: İzmir.

BELLİ, M. (2006), *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi - Ekonomik Açıdan Bir Bakış* (Çev. Müfide Pekin), Belge Yayınları: İstanbul.

BERKTAY, H. (2005) "Kabahatin Çoğu Senin, Canım Kardeşim…", *Yeniden Kurulan Yaşamlar - 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul, s.13-26.

CEMAL PAŞA (1996), *Hatırat* (Yay.Haz. Metin Martı), Arma Yayınları: İstanbul.

CLARK, B. (2008) *İki Kere Yabancı - Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?* (Çev. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

ÇAKMAK, Z. (2007) *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, Yeditepe Yayınevi: İstanbul.

DEVELLİOĞLU, F. (1988) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi: Ankara.

DÜNDAR, F. (2008) *Modern Türkiye'nin Şifresi-İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yayınları: İstanbul.

EMGİLİ, F. (2006) "Cumhuriyet Döneminde Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Bu göçlerin Toplumsal, Ekonomik ve Siyasal Yönden Etkileri", *IX. Askeri Tarih Seminer Bildirileri* (22-24 Ekim 2003), Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları: Ankara, s.501-525.

ERGİR, E.E. (2000) *Giritli Mustafa*, y.e.y.: İzmir.

ERDAL, İ. (2006) *Mübadele-Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan (1923-1925)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık: İstanbul.

ERDEN, M.S. (2004), "The Exchange of Greek and Turkish Populations in 1920s and Its Socio-economic Impacts on Life in Anatolia", *Crime, Law and Social Change*, 41, 3, April 2004, the Netherlands, pp.261-282.

ERTÜRK, L. (2005) *Girit'ten Anadolu'ya Anılarım*, Etki Yayınları: İzmir.

GÖKBEL, A. (1964) *Milli Mücadelede Aydın*, Coşkun Matbaası: Aydın.

GÜLCAN, H.İ. (2010) *Mübadil İnsanlar*, Lozan Mübadele Vakfı İnsanları: İstanbul.

GÜNER, Z. (2006), "Millî Mücadele Başlarken Samsun ve Havalisinde Pontus Faaliyetleri", I. Ulusal Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu Bildiri Kitabı (4-6.05.2006), Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları: Samsun, s.135-148.

HACIR, G. (2006) *Efe Başvekil-Şükrü Saracoğlu'nun Romanı*, Remzi Kitabevi: İstanbul.

HALAÇOĞLU, A. (1995) *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yayınları: Ankara.

HALAÇOĞLU, Y. (2004), *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayıncılığı: İstanbul.

HATİPLER, M.M. (2003), *Selanik'ten Edirne'ye İnsan Ziyanlığı*, Assos Yayınları: İstanbul.

HATİPOĞLU, M.M. (1988) Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara.

__________ (1997) *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923-1954)*, Siyasal Kitabevi: Ankara.

HIRSCHON, R. (2005), "Neler Yitirdik, Neler Öğrenebiliriz? Lozan Anlaşması'nın Geriye Doğru İncelenmesi", *Yeniden Kurulan Yaşamlar - 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul, s.1-12.

KİTROMİLİDES, P.M. (2005), "Küçük Asya Araştırmaları Merkezi ve Küçük Asya'da Yunan Kültür Geleneği", *Yeniden Kurulan Yaşamlar - 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* (Der. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

İPEK, N. (2000) *Mübadele ve Samsun*, TTK Yayınları: Ankara.

__________ (2008) "Mübadil Deyimine Dair", *Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı* (Samsun, 2007), Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Yayınları: Samsun, s.157-160.

KAPLANOĞLU, R. (1999), *Bursa'da Mübadele*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları: İstanbul.

KARPAT, K.H. (2003), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)-Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.

__________ (2005) "Türkler Osmanlı Atalarını Hatırlıyorlar", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si* (Der. Kemal H. Karpat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

KOPARANOĞLU, B.Ö. (2006) *Karşı Kıyılardan Bodrum'a*, Altın Kitaplar Yayınevi: İstanbul.

KUZUCU, L. (2008) *Krifçe'den Yeşilburç'a Mübadil Yaşamlar*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları: İstanbul.

McCARTHY, J. (1998) *Ölüm ve Sürgün*, İnkılâp Yayınevi: İstanbul.

MERAY, S.L. (Çev.) (1973) *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler*, Takım 1, C.1, Kitap 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: Ankara.

ORAN, B. (2005), "Kalanların Öyküsü-1923 Mübadele Sözleşmesi'nin Birinci ve Özellikle De İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler", *Ege'yi Geçerken-1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul, s.161-184.

ORHONLU, C. (1987), *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık: İstanbul.

ÖZBUDUN, S. (2010) *Antropoloji Gözüyle: Sınıf, Kültür, Kimlik Yazıları*, Ütopya Yayınevi: Ankara.

ÖZCAN, Y.Z. (1998) "İçgöç Tanımı ve Verileri İle İlgili Bazı Sorunlar", *Türkiye'de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı Bildirileri* (6-8 Haziran 1997, Bolu-Gerede), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul, s.78-90.

ÖZER, İ. (2004) *Kentleşme Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa.

ÖZSOY, İ. (2003) *İki Vatan Yorgunları - Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayıncılık: İstanbul.

__________ (2007) *Mübadelenin Öksüz Çocukları*, Bağlam Yayıncılık: İstanbul.

PEKİN, M. (Ed.) (2007), *Belleklerdeki Güzellik-Girit*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları: İstanbul.

PÜSKÜLLÜOĞLU, A. (2004) *Türkçe Sözlük*, Arkadaş Yayınevi: Ankara.

SARINAY, Y (2007) "Önsöz", *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları: Ankara, s.V-VIII.

SARISIR, S. (2006/1), *Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık: İstanbul.

__________ (2006/2) "1913 Türk-Bulgar Mübadele Sözleşmesi", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 4, Şubat 2006, S.7, s.55-60.

SEPETCİOĞLU, T.E. (2005), *1924 Mübadillerinin Yeni Sosyal Çevreye Uyum Süreçlerinin Halkbilimsel Yönden İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

__________ (2006), "Batı Anadolu'da Yunan İşgalinin Temel Argümanları ve Milli Mücadelede Nazilli Cephesi", *Milli Mücadelede Nazilli Cephesi ve Önderleri Paneli Bildirileri Kitabı* (16.12.2005), Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yayınları: İstanbul, s.69-85.

__________ (2008) "Nüfus Mübadelesinin Türkiye'de Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yansımaları", *Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı* (Samsun, 2007), Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Yayınları: Samsun, s.141-154.

__________ (2011), *Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Kültürel Kimlik Analizi: Davutlar Örneği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

__________ (2012), "Türkiye'de Ana Dili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara Yaklaşımlara Dair Bir Örnek: Girit Göçmenleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.IX, S.20-21, Yıl: 2010 Bahar/Güz, s.77-108.

SMITH, M. (2002), *Yunan Düşü* (Çev. Halim İnal), Ayraç Yayınevi: Ankara.

ÖNDER, S. (1991) "Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi", *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C:3, S:1, s.207-225.

SONYEL, S.R. (1993) *Minorities and the Destruction of the Otoman Empire*, Publications of Turkish Historical Society: Ankara.

SVORONOS, N. (1988) *Çağdaş Hellen Tarihine Bakış* (Çev.Panoyot Abacı), Belge Uluslararası Yayıncılık: İstanbul.

ŞAHİN, K. (2008) *Aydın Örneğinden Hareketle Göç ve Kentle Bütünleşme: Kemer ve Osman Yozgatlı Mahalleleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Aydın.

TURAN, Ç. - PEKİN, M. - GÜVENÇ, S. (2007), *Belleklerdeki Güzellik-Mübadele Türküleri,* Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları: İstanbul.

TURAN, M. (1999) *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli - 1919-1923),* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları: Ankara.

TEKELİ, İ. (1990) "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", *Toplum ve Bilim*, S.50, s.52-58.

__________ (2006) "Yerleşme Yapıları ve Göç Araştırmaları", *Değişen Mekân-Mekânsal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış: 1923-2003* (Ed. Ayda Eraydın), Dost Kitabevi Yayınları: Ankara, s.68-83.

ÜNER, A. (2010) *Çalı Harmanı - Mübadele*, Erol Yayıncılık: Samsun.

ÜRER, L. (2003) *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*, Derin Yayınları: İstanbul.

YALÇIN, K. (1998), *Emanet Çeyiz-Mübadele İnsanları,* Belge Yayınları: İstanbul.

YILDIRIM, O. (2006), *Diplomasi ve Göç - Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

YORULMAZ, A. (1997) *Savaşın Çocukları - Girit'ten Sonra Ayvalık*, Belge Yayınları: İstanbul.

__________ (1999) *Kuşaklar Ya da Ayvalık Yaşantısı*, Geylan Kitabevi: İzmir.

__________ (2003) *Girit'ten Cunda'ya Ya Da Aşkın Anatomisi*, Remzi Kitabevi: İstanbul.